

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOSOFIE ȘI PSIHOLOGIE
„CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU”

**STUDII DE ISTORIE
A FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI
IV**

Coordonator: Viorel Cernica

Ediție îngrijită de: Mona Mamulea

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2008

DESPRE CONSTRUCȚIA FILOSOFICĂ A LUI I.D. GHEREA

VIOREL CERNICA

Ioan D. Gherea, autorul unei singure lucrări de filosofie – *Eul și lumea*¹ – lucrare de excepție însă, autor și al unor studii filosofice publicate în câteva reviste românești și franceze, s-a născut în 1895, la Ploiești; s-a stins din viață în 1978, la București. Școala primară, gimnaziul și liceul le-a făcut la Ploiești. Nu a urmat cursuri universitare; este autodidact în filosofie. În copilărie cunoaște, prin tatăl său, unele personalități ale culturii române, printre care I.L. Caragiale, Barbu Delavrancea, Mateiu Caragiale. A fost apropiat, prin rudenie și prietenie, de criticul și eseistul Paul Zarifopol. Într-o lungă perioadă de timp, cuprinsă între ultimii ani ai deceniului al treilea și primii ani după război, îl acompaniază la pian pe George Enescu în concertele sale prin țară. În 1920 publică romanul *Nevinovății viclene*, scris împreună cu Luca I. Caragiale. În 1938 îi apare lucrarea filosofică *Le moi et le monde. Essai d'une cosmogonie anthropomorphique*. Unele dintre eseurile sale, apărute în reviste precum „Viața românească”, „Adevărul literar și artistic”, „Revista de filosofie”, „Revue de Métaphysique et de Morale”, „Revue philosophique”, cuprind idei ce sunt sistematizate în lucrarea amintită. După război, traduce literatură și îi apar: un volum de *Amintiri*, un altul, *Eseuri*, în care adună articole publicate în reviste românești în perioada interbelică, și volumul *Despre câteva absurdități folositoare*. În acest ultim volum revine asupra câtorva interogații din *Le moi et le monde*.

S-a ocupat de o singură temă filosofică: cea a contradicțiilor simțului comun (în formularea sa epistemologică) sau problema constituirii *eului* și a *lumii* (în variantă ontologică). Intenția lui I.D. Gherea este de a întocmi o epistemologie a simțului comun. El presupune o stare originară a existenței umane, care are, desigur, doar valoare „logică”, numită „ființă fictivă” și concepută ca un pre-subiect al cunoașterii înzestrat cu o conștiință impersonală (fiind pre-subiect, nu poate fi persoană). Împrumutând de la Bergson termenul de durată, pe care îl modelează semantic postulând sensuri pentru termenii: „durată imediată”, „durată conștientă”, „durată inconștientă”, „durată impersonală”, I.D. Gherea concepe o fenomenologie a eului și a lumii în care ființa fictivă (starea originară a pre-subiectului cunoașterii) capătă chip de om. Direct, omul cunoaște doar durata sa, propria-i devenire

¹ Ioan D. Gherea, *Eul și lumea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

conștientă („durata imediată”, în termenii autorului). Lumea se construiește pornind de la această dată primară, având, astfel, origine și statut antropomorfic. Faptul care îi provoacă lui I.D. Gherea uimirea și îl îndeamnă să filosofeze este constatarea că „ideea de Eu pare a fi ideea fundamentală a vieții”. Punctul de pornire al reconstrucției filosofice este „ființa fictivă” înzestrată cu o „conștiință impersonală”. Punctul final al demersului este „ființa socială” sau „eul și lumea”. Între aceste două repere se produce înstrăinarea de sine a ființei fictive, transformarea sa într-o ființă socială, având calitatea de subiect al cunoașterii și al altor acte. Înstrăinarea se produce prin „interpretare”, operație datorită căreia anumite senzații devin semnale ale unor existențe din afara conștiinței impersonale, conștiință cu care este înzestrată ființa fictivă, la început. De aici decurge și „problema fundamentală a cunoașterii”: „cum reușesc datele conștiente imediate să desemneze ceea ce nu poate niciodată să devină imediat conștient?”². Teoria interpretării este socotită de autor ca fiind reprezentativă pentru premisa pe care și-o asumă în explicarea eului și a lumii. Treptele interpretării pe care o operează conștiința sunt, de fapt, experiențe care transformă ființa fictivă în ființă socială. Se pornește de la ființa fictivă blocată în conștiința sa impersonală; aceasta din urmă experimentează doar devenirea propriilor stări, ceea ce-i conferă statutul de „durată imediată” (durata este o succesiune de stări conștiente; termenul este luat întotdeauna, spune I.D. Gherea, în sensul bergsonian al devenirii). Conștiința impersonală conține două elemente ireductibile: ideile și devenirile, din a căror ilicită combinare se nasc „substanțele”, care sunt luate de ființa fictivă drept existențe exterioare. Separația dintre idei și deveniri este absolută în conștiința impersonală, așa încât în aceasta nu subzistă nici o contradicție. Acest paradis logic se va destrăma, iar ființa fictivă va trece în condiția ființei sociale; în felul acesta se vor constitui și eul și lumea. Datul de la care pornește evoluția finalizată în ființa socială, anume ființa fictivă, are semnificație globală, vagă, și pare a fi un simplu nume; prin conștiința impersonală pe care totuși o posedă, această ființă își revelează conținutul conștient supus unei deveniri neîncetate; conținutul conștient este reprezentat de idei – precum „obiect primitiv”, „spațiu primitiv” etc. – și din fluxuri conștiente. Socotită în sine, această devenire neîncetată a conținutului conștient reprezintă „durata imediată”. *Eul* apare tocmai ca durata imediată căreia i se atașează posibilitatea unei succesiuni de senzații. Durata imediată este, prin urmare, un flux continuu de stări conștiente.

Ființa fictivă înțelege însă, la un moment dat, că ar fi putut trăi alt flux conștient. Acesta este momentul ieșirii din sine a ființei fictive și al declanșării metamorfozei sale către ființa socială. Printr-o astfel de înțelegere, care este un act de „interpretare” în limbajul lui I.D. Gherea, conținutul conștient este despărțit de conținător. Durata este concepută, apoi, ca fiind goală de orice conținut. Acest ultim act nu anulează posibilitatea logică de a cunoaște, adică posibilitatea de a

² *Eul și lumea*, ed. cit., p. 146.

alături duratei un conținut conștient. Iar pura posibilitate de a cunoaște (ca idee), unită cu durata proprie, constituie *Eul pur*. Dar ființa fictivă poate uni cu durata proprie și „posibilitatea fizică”, rezultând astfel *Eul substanțial*. Posibilitatea fizică este definită astfel: capacitățile noastre de a simți, de a gândi, de a voi, de a ne aminti într-un fel determinat³. Deoarece posibilitatea logică o cuprinde pe cea fizică, eul pur îl cuprinde pe cel substanțial; și fiindcă posibilitatea logică este eternă, eul pur însuși este etern.

O altă experiență a ființei fictive, semnificativă pentru trecerea ei către condiția de ființă socială, este conceperea sa ca fiind diferită de celelalte durate conștiente. Totalitatea duratelor conștiente formează un sistem de conștiințe, care reprezintă prima schiță a lumii. O lume încă incompletă, dar care se va umple cu alte „substanțe”: obiect material, spațiu, timp (acestea două din urmă nu sunt spațiul și timpul primitive proprii conștiinței impersonale) etc. *Lumea* este opera conștiinței impersonale; aceasta din urmă iese din sine și se integrează „realității temporale”, ce cuprinde numai durate conștiente monadice. Ființa fictivă experimentează din nou, producând, prin interpretare, durate neconștiente (obiecte materiale, spațiu, timp), care fac legătura cu cele dintâi. Iată cum este produs, de exemplu, „obiectul material”: el apare ca „posibilitate unică de senzații, care au loc când într-o durată, când într-alta”⁴. Durata obiectului este goală și exterioară duratelor conștiente, care sunt pline (de trăiri). Totuși, durata conștientă conferă devenire senzațiilor ce au loc în ea și astfel obiectul „capătă aceeași calitate de existență ca și senzațiile respective”⁵. Pe bună dreptate acordăm durată (existență) corpurilor vii, dar duratele inconștiente sunt doar „ficțiuni necesare”. Operația de interpretare presupune un transfer de acte conștiente de la subiect la obiect. Ideea aceasta cu statut de concluzie este numită de I.D. Gherea „conștiențialism”. De fapt, toate aceste apariții datorate interpretării conștiinței impersonale sunt „substanțe”, adică sunt combinații de idei și deveniri, contradicții.

Spațiul apărut prin interpretare este și el contradictoriu. Cel primitiv, propriu conștiinței impersonale, era o multiplicitate cu elemente calitative. Pentru simțul comun (conștiința impersonală, inițială, ce a suportat modificări datorită actelor sale de interpretare), el este o multiplicitate cu elemente totodată identice și diverse. Timpul, de asemenea, are o structură antinomică. El cuprinde realitatea temporală ca sistem al duratelor conștiente și durata fictivă reprezentată de corpurile exterioare. Conștiința (devenită simț comun) încearcă refacerea paradisului logic pierdut prin reconstruirea, totuși contradictorie, a timpului ca durată unică (valabilă pentru duratele conștiente, dar și pentru durata fictivă). Întreaga devenire a lumii se află între durata unică a conștiinței impersonale (reală) și durata unică a timpului simțului comun (nereală), între ființa fictivă și ființa

³ *Ibidem*, p. 172.

⁴ *Ibidem*, p. 180.

⁵ *Ibidem*, p. 183.

socială, între paradisul logic reprezentat de conștiința impersonală și simțul comun plin de contradicții. Timpul devine, pentru ființa socială, ordonatorul lumii în care durata imediată se raportează la patru categorii de „existențe”: conștiințele, obiectele materiale, duratele locurilor spațiale și cele ale ideilor abstracte.

Conștiința impersonală, adică durata conștientă închisă absolut în sine, premisa evoluției cunoașterii până la determinarea Eului și a lumii, poate fi asemănată, spune autorul, cu conștiința animalelor inferioare. Dar ieșirea în afară a conștiinței impersonale înseamnă intrare în comunitatea duratelor conștiente și trecerea în „domeniul ficțiunilor necesare”.

Caracteristica omului este faptul de a se închipui în pielea celorlalți; de aici rezultă privilegiul lui moral. De fapt, omul cunoaște direct numai durata sa conștientă; toate celelalte sunt induse, pe drept (duratele conștiente) sau pe nedrept (duratele corespunzătoare obiectelor materiale etc.), după modelul duratei proprii. Prin urmare, lumea are o origine și un statut antropomorfic și o structură psihofizică, fiind alcătuită din durate conștiente și inconștiente. Eul nu are sens decât în legătură cu ceilalți, deci corelativul său este lumea. Simțul comun nu se poate exercita decât în societate. Lumea este alcătuită din conștiințe, dar întrucât acestea trebuie să comunice între ele, se adaugă o componentă „materială”, apoi spațiul, timpul, toate clădite antinomic (fiind alcătuite din cele două elemente ireductibile ale conștiinței impersonale, anume ideile și devenirile).

Aceste trei componente – obiectul material, spațiul, timpul – sunt de natură socială, pentru că rezultă din interrelația conștiințelor. Astfel, ideea celorlalți, a pluralității duratelor conștiente care se raportează unele la altele, este condiția „realității materiale”. Fără intenția de a construi o ontologie, în *Eul și lumea* I.D. Gherea propune o viziune antropologică asupra lumii ce are structura unei ontologii. Pornită din realitatea duratei imediate, reconstrucția lumii urmează modelul primei „substanțe” obținute de conștiința impersonală: eul pur. Evoluția ființei fictive spre ființa socială este o istorie a eului, dar și o cosmogonie, o naștere și intrare în „ordine” a existenței; o lume contradictorie, creație a spiritului, totuși, paradoxal, lume care din punct de vedere logic este cea mai bună dintre lumile posibile.

Știința și filosofia sunt „curente ale gândirii umane”, susține I.D. Gherea, care iau naștere din simțul comun; ele sunt, așadar, modalități “sociale” de cunoaștere. Metafizica este concepută de el ca știința căreia i se deschid „infinite perspective” în încercarea de umplere a trei lacune proprii următoarelor relații: Eu – Altul; continuul senzorial din durata imediată – același continuu senzorial în celelalte durate; idei – deveniri.

Încercarea filosofică a lui I.D. Gherea este considerată de el însuși ca o epistemologie a simțului comun și ca „un fel de semantică introductivă în filosofie”⁶. În *Concluzie* la lucrarea citată, aflăm că aceasta ar valora ca o „analiză a înțelesurilor termenului același”.

⁶ *Ibidem*, p. 280.

În paginile revistelor „Viața românească” și „Adevărul literar și artistic”, I.D. Gherea a publicat în perioada interbelică eseuri de estetică și critică literară. Condițiile de posibilitate ale esteticii, consideră autorul, depind de obiectul specific: gustul estetic. Întrucât acesta este relativ (el este variabil de la o epocă la alta, de la o clasă la alta, de la individ la individ și la același individ în momente diferite), devine imposibilă constituirea unei estetici normative care să impună reguli rigide de ierarhizare a valorilor și operelor. Obiectivitatea valorilor estetice depinde, într-o măsură însemnată, de „presiunea socială”. Aceasta influențează sentimentul estetic, gustul estetic și frumosul însuși. Totuși, esteticul este domeniu specific, neidentificându-se cu socialul. Judecata estetică este reductibilă la impresii, de aici considerarea esteticii sale ca impresionistă. Impresiile estetice sunt acte sufletești „interpretative” și au ca element comun forma lor intelectuală. Este vorba și aici despre ideea fundamentală a întregii sale opere: tot ce se află în afara conștiinței proprii este opera acesteia. Conștiința, spunea I.D. Gherea, cuprinde o pluralitate de planuri; iar cel care se dezvoltă prin contactul cu opera artistică, cel dezvoltat prin actele simple ale gândirii ce însoțesc „gândirea principală”, cel dezvoltat în vis, de asemenea, pot fi dovada cosmogoniilor nerealizate de conștiință.

Gândurile lui I.D. Gherea stau sub înrâurirea unor filosofii și a unor teorii științifice contemporane. Totuși, acestea, anume fenomenologia, bergsonismul, neokantianismul, psihanaliza, fizica relativistă sunt surse de reflecție și de relativă înrâurire. Acordurile, angajamentele aporetice, „imitațiile” stilistice și alte tipuri de legături cu aceste filosofii și teorii științifice nu distrug originalitatea conștiințialismului. Lucrarea filosofică principală a lui I.D. Gherea, apărută în limba franceză, în 1938, la Editura Fundației pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, este publicată, un an mai târziu, și la editura pariziană J. Vrin. De asemenea, părți semnificative – ca proporție și problematică – ale acestei lucrări au fost publicate, încă din primii ani ai deceniului al patrulea, în „Revue de Métaphysique et de Morale”, „Revue philosophique”. În felul acesta, ideile sale au pătruns în spațiul cultural francez, filosoful fiind considerat, presupun, un bergsonian.

BIBLIOGRAFIE

LUCRĂRI PRINCIPALE

Le moi et le monde. Essai d'une cosmogonie anthropomorphique, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938; Paris, Librairie philosophique J. Vrin, 1939; *Eul și lumea. Eseu de cosmogonie antropomorfică*, trad. de Mariana Noica, ed. îngrijită de Gh. Vlăduțescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984; *Scurt tratat de ontologie*, în „Viața Românească”, nr. 9–10, 1939; *Despre câteva absurdități folositoare*, București, Editura Cartea Românească, 1971; *Eseuri*, București, Editura Minerva, 1971.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Mircea Djuvara**, *Filosofia Domnului Gherea*. „*Le moi et le monde. Essai d'une cosmogonie anthropomorphique*”, în „*Revista de filosofie*”, nr. 3–4, 1939; **C. Floru**, *O încercare de cosmologie antropomorfică*, în „*Revista Fundațiilor Regale*”, nr. 3, 1939; **N. Bagdasar**, *Istoria filosofiei românești*, București, Societatea Română de Filosofie, 1940; **L. Pătrășcanu**, *Curenți și tendințe în filosofia românească*, București, Socec, 1946; **Gh. Vlăduțescu**, *O reconstrucție a eului în raporturile lui cu lumea*, Prefață la *Eul și lumea*, ed. cit.; **Gh. Vlăduțescu**, „I.D. Gherea”, în *Neconvențional, despre filosofia românească*, București, Editura Paideia, 2002; **Viorel Cernica**, „Istoria simțului comun ca reconstrucție a eului”, în *Exerciții fenomenologice asupra filosofiei românești interbelice*, București, Mihai Dascal Editor, 1999 (ed. a II-a: *Filosofie românească interbelică*, Iași, Editura Institutul European, 2006).